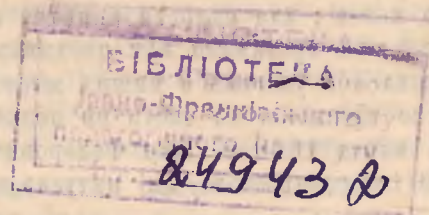

249432

Причинки до історії 1848 р.

Подав Др. Іван Франко.

I. Мартові дні 19—25.

Подані даліше причинки оперті на виписках із родинного архіва Федоровичів у Вікні, скалатського пов., головно на виписках із дневників Івана Федоровича, тоді посесора Грималова, що був власністю Антима Нікоровича, який проживав у ту пору у Львові, і з листів до тогож Івана Федоровича, писаних ріжними людьми, а головно його шкільним товаришем і приятелем, а пізнійше його офіціялістом, Олександром Гіцкевичем. Ті листи і виписки із дневника Федоровича в звязку з деякими иншими, писаними і друкowanими документами, які тут будуть наведені, дають інтересний і немаловажний причинок до історії того бурливого року і до психольогії тої переломової епохи. Спеціяльно для Івана Федоровича рік 1848-ий був епохальною добою в його житю. Ще перед кількома роками вбогий властитель маленьких подільських сіл, Білітівки і Лежанівки, він після 1846 р. обнявши аренду Грималова, наслідком щасливої констеляції доробив ся значного капіталу і був вибраний послом до першої австрійської Державної Ради, у якій серед многочисленної і ріжномастної галицько-буковинської делегації відіграв визначну ролю і одною своєю промовою причинив ся до рішення одной спеціяльної справи із безлічи справ, злучених із знесенем цанщини, рішення на око зовсім справедливого, яке одначе пізнійше для відносин Галичини мало мати дуже фатальне зна-

чине. Маю тут на думці його промову із д. 18 жовтня в справі галицької пропінатії.

Листи до Федоровича писані по часті німецькою, а переважно польською мовою; для єдності викладу подаємо їх у руській мові, доповняючи прогалини між поодинокими листами записками з дневника або увагами з інших жерел. Дневник писаний по часті по німецьки, по часті по польськи.

Під днем 1 марта 1848 р. Іван Федорович висус в своїм дневнику ось які інтересні слова, які цитуємо в німецькій мові:

„Ich war den Tag sehr bange, sehr unruhig wegen der Tarnopoler dummen Geschichte. Es ist mein Temperament derart, dass sich Niedergeschlagenheit meiner ganzen Natur bemächtigt, wenn ich mir bewusst bin, gefehlt zu haben. Aber ich ermahnte mich, weil ich im Grunde nichts übel getan hatte. Dann las ich am Abend den Vicar of Wackefield, — es ist das erhabenste, das schönste, was ich las, es führte mich zu Gott zurück, von dem ich längere Zeit etwas ferner blieb. Ich betete weniger, war zuviel mit Arbeit beschäftigt und vernachlässigte das, was allein die Quelle wahren Glückes ist. Ich bin ruhig“.

Яка була та тернопільська „dumme Geschichte“, для нас байдуже, але сама записка дуже характерно вводить нас у ту атмосферу нервового розхвилювання і напруження, що характеризує перші дні марта 1848 р. По хвиливім знесилению, зазначенім у дневнику, він віднаходить спокій у релігійнім почутю, розбудженім лектурою модної тоді повісті Гольдсмита, яка, кажучи мимоходом, у 1852 р. була перероблена на нашу мову і наші обичаї Богданом Дідницьким і друкована зразу в Зорі Галицькій, а потім окремою книжкою п. з. Отець Ігнатій.

Дня 4 марта пише до Федоровича Олександр Гіцкевич зі Львова першу відомість про парижські події в кінця лютого:

„В Парижі по допесеням газет вибухла революція. Король абдікував і скоронив ся в сімю до Англії. Лізо мав згинуту і оголошено республіку. Коли б тільки ті події не навели пових нещастя на нашу так многими вже ударами пригноблену країну“.

Вість того листу про смерть Лізо була неправдива. Яке вражінє зробили вісти про парижські події на Федоровича в першій хвилі, не знаємо. Дня 8 марта писав до нього із Кошиць у північній Угорщині знайомий Желеский, що служив там при війську:

„З огляду на великоісторичні і страшні події, що власне стали ся

в Парижі, було би занадто претенсіонально говорити про себе і свої дрібні пригоди. У горах така нужда, що навіть не можна було дістати хліба. Ми адібали там скрізь крайну бідність, на пів опущені і вимерлі села, тай тепер іще тиф пориває тут і де инде багато, багато жертв. Прийдуть тепер і для нас дуже поважні випадки. На мій особистий погляд панованє пера на тепер скінчене, а починає ся апеліяція до меча. Як жовняр я бажаю війни в цілої душі, але бажав би виступити проти зовнішнього ворога. Тільки не дай Боже ніякої внутрішньої війни“.

Під впливом таких листів Федорович 11 марта записує в своїм дневнику ось що:

„Події в Парижі отуманили мене в разу, але по дозрілій розвазі уважаю їх дуже природними і спокійно дожидаю всего. Хто розуміє історію, знає, що вона мусить сповняти свою течію. Але скільки жертв упаде там! Переходячи до мене самого, знаходжу щось чудесне, порівнюючи дати дневника, особливо дату в жовтня 1847 р. і 1 січня 1848 р. Чи була се якась Pythia prophetica? і чи Бог учинив усе, щоб мені ще дати час борбою і терпінєм спокутувати свої хиби і піднести ся? Wunderbar!“

Мої виписки з Федоровичевого дневника не дають мені можности сконтролювати ті дати і доконані в них події, правдоподібно з обсягу його родинного життя, та про те виписка характеризує вдачу автора, склонну до аналізи власної душі з виразним відтінком містицизму.

Від дня 19 марта іде ряд просторих листів Гіцкевича про події у Львові. В листі з 19 марта читаємо:

„Випадки наступають по собі мов буря. Мусите вже певно знати про революцію у Відні, про обіцяну конституцію, свободу печати, уоруженє міщан і студентів як народньої гвардії і розбровня війська. Сьогодні у нас в редакції „Dziennika Mód“ у Кульчицького підписують усі, без ріжниці станів, князі, графи, шляхта, міщани, академіки, Жида і щожив адрес до уряду про заведенє польського язика в школах і урядах, зовсім окремої адміністрації для Галичини, знесеня панщини, якої шляхта зрікаєть ся добровільно з умовою, аби тягарі, що впливають із панщини, знятих відносин, були також знесені, зрівняня всіх верстов суспільности супроти закона, явности судівництва і судів присяжних, репрезентації всіх станів, ревізії конституції провінціальної і безпроводочного скликаєня станового сойму, повної амністії для політичних в'язнів і уоруження всіх міст для обезпеки краю. Богато людей всякого рода облягає камєницю Кульчицького і тисне ся до підпису. Адрес читають голосно на улиці для здвигу народа. О шестій годині занесе його депутація на чолі

вбраного народа до губернатора. Вечером буде місто ілюміноване, може перший раз із власного нахлону.

„В тій хвилі довідуємо ся, що амнестія вже оголошена буде вязням, і що зі Шпільберга вже вертають. Вертаючи з обіду до дому, бачу кількатисячну юрбу народа перед каменицею Кульчицького. Ян Добжанський, редактор „Dziennika Mód“, відчитує з балькону на весь голос адрес до уряду, поясняє кожний уступ, і за кожною точкою юрба клоче: Браво! Агітація, рух безмірний, по вулицях рої людей, поліція ані не показує ся, нечувані доси річи. Все доси спокійне, але за найменшим поприхом може вибухнути буря. Бою ся, щоб вечером при ілюмінації не прийшло до чого. До підпису під адресом усе тисне ся раз-у-раз. Вілюсь Марбурґ писав із Відня, що вже уоружений і робить службу. Галичани мали найбільше причинити ся до викликаня революції в Відні — видно в тім палець божий. Метерніх утік віддалений від уряду, його палата має бути знищена, в цісарських бурґу всі вікна повибивані, Шенбрун спалений, кілька Галичан мало згинути. Говорять тут також про революцію в самій Москві і навіть про заведення там республіканського уряду. В чеській Празі мали також повстати розрухи, а так само і в Кракові“.

Слідуючого дня той сам Олександр Гідкевич пише далі:

„La revolution fera la tour du monde“, виречене якимось Французом, починає справджувати ся. Так і у нас перша стадія революції минула вчора, слава Богу, без кровавого хресту і досить спокійно. Адрес, про який писав я вчора, обіймає кільканацять тисяч (мовлять, що 23.000) підписів людей різних клас, пола і віку — підписували навіть жінки і діти. Коло пятої години по полудни вибухла пожежа десь на Жовківських, випадком чи навмисно підпалена для зроблення диверсії і відвернення уваги юрби, але се не багато зменшило вібрану юрбу, що чекала на похід депутації в адресом до губернатора. Коло 6-ої години безмірна маса людей усякого пола і клас залягла поблизькі шкарпи коло помешканя губернатора, чекаючи на депутацію. Ся депутація, зложена з 20—30 осіб різних суспільних верстов, а власне шляхти, міщан, професорів академії і молодіжи, між иншими: Сапєга, Василевский, Стронський, кравець Кульчицький і Громадівський, літерати Добжанський і Двержковський, адвокат Романович Петро, а мабуть також молодий Кароль Нікорович і багато інших, декотрі в чамарках, инші в фраках, а инші просто в сурдутах, навіть один Жид, ледво адужала продерти ся крізь натовп згромадженого народа, що витав її окриками радості і обсилав цвітами. В брамі губернаторського дому стояло кілька гренадірів з карабінами і не хотіли пропустити депутації; було би може прийшло до якої авантюри, але сам Стадіон вийшов у низ, велів сторожі пропустити депутацію і прийняв її дуже чемно. По хвали виступило кілька

в депутації на балькон губернаторського помешканя, взиваючи народ, аби заховав ся тихо і спокійно, бо тепер будуть читати губернаторови адресу. По якімось часі виступив губернатор з цілою депутацією на балькон; по голоснім привітаню настала тиша і потім промовив Стадіон:

„Ich habe die mir durch die Deputation vorgetragenen Wünsche des Volkes angenommen, und werde sie Se. Majestät vorlegen. Was die politischen Gefangenen anbelangt, so werden sie baldigst gegen Bürgschaft von zwei Stadtbürgern für einen jeden in Freiheit gesetzt. Was aber die Einführung der Nationalgarde anbelangt, so wird sogleich eine Kommission eingesetzt, um die Art der Einführung derselben zu beraten“.

Потім радісні окрики всієї маси: „Нехай же, vivat Стадіон!“

Потім промовляло ще кілька в депутації, поручаючи порядок і спокій, і щоб розійти ся спокійно, а вечером підчас ілюмінації не робити ніяких вибриків. Смерком у всіх домах вікна освітлено, хоч не було на се ніякого наказу з поліції ані з магістрату. Жиди випереджували в тім християн і безмірно тим урадувані. Навіть публичні будинки, губернаторська палата, губернія, апеляція, форум (будинок суду) і т. и., а навіть поліція і кримінал були освітлені. Чи всім однаково ішла в серця та радість, особливо урядникам von draussen, можна було легко догадувати ся. В адресі була також точка, аби тільки краєвих горожан допускано до урядів. Якийсь час військо вібрале задля аларму, вдареного на пожежу, стояло вібрале на своїх становищах під оружжєм і гарматах виточені з запаленими льонтами, але ані з одного ані з другого боку не було ніякої заціпки.

Овшім, перед гузарами, що їхали кінно, і перед піхотою здіймано шапки і витано їх віватами, а вони натомісь салютували. Вечером постягано військо зі становищ. Рої гамірливого і веселого народа переходили вулицями придивляючи ся ілюмінації. Можна було часом бачити групи академіків, що вели ся попід боки з кількома молодими кадетами з війська. Все відбуло ся спокійно, без вибриків, хоч поліції нігде не було видно. Лише кілька вікон неосвітлених, між иншими одному катедральному канонікови, повибивали хлопята.

Василевский зараз вечером поїхав до всіх вязниць і ознаймив вязням, що завтра будуть свободні. Сьогодні рано комісія з депутації під проводом Сапєги, зложена в інституті Осолінського, приймала тих горожан, що зголошували ся в порукою і видавала сертифікати для увязнених, а з ними горожанп йшли до вязниць і брали вязнів із собою. Неалічені маси народа облягали вязницї, радісним окриками витали кожного вязня при його виході, а деяких навіть ношено на руках. Радісну співучість у всіх верствах народа, навіть між Жидами, годі описати. На

бальконах і в вікнах сусідніх каменниць жінки з білими хустками в руках оплесками витали кожного в'язня; дуже багато видно було таких, що плакали з радісного зворушення, таї мені самому не раз сльози закрутилися в очах. В'язнів майже видирали один одному, щоб узяти їх до свого дому. Потім рої народу веселого, балакучого, з розясненими обличчями снують ся раз-у-раз по уллицях і по ринку.

Депутація зібралася знов у губернатора, щоб нарадити ся про формування народньої гвардії. Дозволено на узброєне академіків під проводом Строньського. Шляхта має вписувати ся до гвардії у Салегі, укінчені правники і адвокати у Петра Романовича, але против сего повстав опозиція і не хочуть його проводу, тому порішено вписувати ся у адвоката Сенковського, міщани у Кульчицького, а урядники мабуть у Сахера. Чути, що академіків мають уоружити насамперед. Оттим то і я мушу також ставити ся до ряду з карабіном. Конституція надана для всеї монархії, але яка — ще невідомо. Мальбургова одержала знов від Вілюся лист із Відня: там уже панує спокій, але академіки і міщани що уоружені і держать усю сторожу. Акциза знесена. Тільки пролетарії допускають ся ріжних вибриків і рабунків, а в околиці Відня спалено кілька фабрик. Згигло лише трицять і кілька осіб із народа, а кількадесять було ранених. З Поляків не згинув ніхто“.

Дальший лист того самого кореспондента із 22 марта оно-відає так само живо і докладно події дальших днів:

„По двох днях радости, про яку не можу Вам дати докладного висловлення, настала хвиля великого побоювання і неспокою. В понеділок 20 с. м., коли випущено в'язнів, була загальна, неописана радість. Вечером знов по цілім Львові всі доми, навіть урядові, були освітлені без ніякого попереднього наказу. Юрби щасливого люду з розрадуваними обличчями видно було по всіх уллицях. У вівторок відправлено в Домініканськїм костелі поминальне богослуженє з музикою і з виставленим катафалком за погібших у повстаню Віденьців. Костел не міг помістити нагромадженого народа. Цілий адвиг стояв перед костелом. Відділ війська з віденського полку „Deutschmeister“, який без оружа був на тім богослуженю з офіцерами, витано грімкими віватами і обсипувачо цвітами. Велика сила народу залягала ринку і головнійші вулиці. Кілька брик оружа привезено до університету для уоруженя академіків. Прибув сюди також губернатор, велів відчитати, чи може сам відчитав академікам роту присяги, що оружа не уживють, лише на візаванє командантів для оборони порядку, а також будуть вірні цісарю австрійському, конституційному королеви галицькому. Молодіж жадала, щоб замісь „галицькому“ сказав „польському“, на що Стадіон згодив ся і вимовив „polskiemu“. На се повстав радісний окрик із тисячі уст: „Niech żyje!“,

який переходячи зараз до маси народа, що залягала всю краківську вулицю і ринку, був з найбільшим захватом повторений тисячами уст. Добжанський, несений молодіжю на плечах, в екзальтації зближеній до божевілья кликав: „Polska cała w dawnych granicach zostanie przywróconą!“, а народ в найбільшій екстазі кричав „Vivat!“ Була хвиля неможлива до опису. Я бачив людей, не молодих і не запальних, що видавали ся мені немов у стані божевілья. Зараз потім Добжанський зомлів і його запесено до одного дому. По хвилі показав ся знов на вулиці і промовив до народа, щоб не розходив ся, поки не одержить оружа, якого губернатор не хотів дозволити давати нікому крім університетської молодіжи.

В тім самім часі утворив ся комітет, зложеной із сорок осіб ріжних станів, і розпочав наради в ратушевій салі. Вислав депутацію до Стадіона з повідомленєм про своє уконститування і мету, для якої завязав ся, а власне, аби бути посередником між урядом і народом і впливати на його заспокоєнє серед теперішніх обставин. Губернатор не признав сего комітету, завязаного без попереднього дозволу, уважаючи його за нельоальний і неконституційний, і просив, аби розв'язав ся і не розпочинав свого діланя. Вислано другу депутацію з лона комітету з представлєнєм, що обставини неминуче домагають ся існуваня такого комітету, бо народ насильно домагає ся узброєня, і загрожує небезпека, що в разі недозволу з боку уряду на те жаданє може прийти до розливу крови і розрухів, за що губернатор напевно не схоже прийняти на себе одвічальности. Ся друга депутація вернула з тою самою відповідю як і перша з тим додатком, що губернатор прийде сам до комітету. І справді прийшов незабаром і повторив те саме, що сказав депутації, звиваючи, щоб комітет розв'язав ся, що й учинено. Рівночасно губернатор обіцяв, що сам заведе такий комітет, коли признає його потребу.

Тимчасом маса народа на ринку і вулицях не уступала, дожидаючи оружа. Обурєнє дійшло до найвисшого степеня. Якийсь очайдух — дехто мовив, що сам Добжанський — візав жовнірів на головнім одваху, аби аложили оружє. Так само мав він говорити і губернаторови, аби велів розброїти військо, бо инакше прийде до розливу крови. Говорять, що Добжанський справді був учора божевільний, і се дуже подібне до правди, бо сей чоловік від трьох день майже не відпочив у своїм агітаційнім ділаву, так, що його фівичні і духові сили мусіли дійти до найвисшого напруженя. Сьогодні говорять, що лежить небезпечно хорий. Майже в такій самій екстазі бачив я також маршалка Василевського.

Се грізне заворушенє народа було причиною, що все військо о 2-ій годині пополудни виступило під оружем на означених становищах. Виточено гармати і набивано на очах народа оружє острими ладунками. Зро-

бив ся страшений переполюх у місті, склепи позамикано, але народ не дуже розходив ся. Юрби по ринку і головних вулицях валили сюди й туди, ніхто не розганяв їх, тільки академіки просьбою і намовами уговорювали людей, щоб розходили ся. Найбільше бояли ся того, аби де не прийшло до бійки, бо се напевно дало би було привід до борби і розливу крови.

Вечером усе місто мало воєнний вигляд. Скрізь військо, па ринку піхота і кінниця, дві гармати виточені і вимірені до вулиць Галицької і Краківської. Довкола властивого міста скрізь військо з гарматами, коло арсеналу численний відділ, густі ведети і форпости, та про те нігде ані словом ані вчинком не задержувано прохожих. Численні патрулі академіків з карабінами переходили в різних напрямках, упоминали людей, аби розходили ся, а за ними знов у деяким віддаленю військові патрулі, очевидно для контролі. Скрізь ходили трівожні вісти, буцим то ремеснична молодіж хоче напасти на академіків і відібрати їм оружє; із деяких груп чути було навіть погрози. Академіки були в великім остраху і заклопотаню, як собі поступити на випадок, коли б їх напала челядь. Та, Богу дякувати, до того не прийшло і ніч минула спокійно.

День 22 сего місяця минув спокійно без особливих випадків. Рух на вулицях був менший задля дождливої пори. Появили ся оповіщення губернатора і поліції, якими заборонено носити оружє тим, що не належали до зорганізованої гвардії, бо в вівторок видно було дуже багато людей при шаблях. Заборонено було також збирати ся купами і промовляти до народа, а тим, що були незамешкані у Львові, наказано повиїжджати до 24 годин. Губернатор завязав комітет для формованя народньої гвардії, але на основі посіданя і інтелігенції. Сей комітет складаєть ся з полковника Бордольо, палворного радника Етмаєра, губерніяльного радника Голуховского, іменованого рівночасно президентом магістрату на місце усуненого в сях днях Фестенберга, далі з Адамского, купця Мізеса і князя Сапіги. Обік сего завязаний губернатором инший комітет для посередництва між урядом і публікою із 12-и членів (лякерник Бочковский, Казимир Дідушицкий, адюкт філософії Стронський, книгар Мілковский, купець Мізес, Снолька, Шайноха, Сапега, Людвік Скшинський, Фльоріан Зінгер і адвокат Вільчинський). Сей комітет одначе не має назви комітету і не має публичного характеру, а тільки повинен на письмі предкладати губернаторови бажаня публіки і свої проєкти.

Богато із обивателів (поміщиків), що пробувають у Львові, веліли вже оголошувати своїм підданим ударованє панщини і фактично вже від тепер не домагати ся від підданих ані панщини ані ніяких инших повинностей. Переважна опінія промовляє за тим, аби се оголошенє виконати як найспішійше. Запитував я в тій справі лана Антима (Нікоровича,

власителя Грималова), чи не велить Тобі переслати яку інструкцію в сій справі. Скавав мені написати Тобі, щоб ти вчинив так, як признаєш відповідним для теперішніх тамошніх відносин. Швидко має Тобі сам написати про той предмет. Що до принципів, не сперечає ся і признає його неминуче. В Тарнові на відомість про львівські події повстало також заворушенє. Вся людність облягла циркул, домагаючи ся оголошеня конституції. Богато речників промовляло до народа, пригадуючи різно 1846 р. і толкуючи, через кого і в якій цілі була викликана. Староста велів скликати війтів з поблизьких сіл і кавав їм присягти на вірність; війти не хотіли мовлячи, що в 1846 р. їх ошукано і вони не вірять ніяким обіцянкам. Тоді, кажуть, князь Сантушко виступив і оголосив, що дарує панщину всім своїм підданим. Се зробило величезне враженє на людей; падали до ніг і перепрошували за давні проступки. Подібні рухи мали стати ся в Перемишлі і инших місцях. Про виступи хлопів проти шляхти нігде доси не чути.

В Берліні мала випасти величезна боротьба народа з військом; дуже багато з обох боків полягло, нарешті військо перейшло на сторону народа, король утік. Подібні вісти кружать про Варшаву та Росію, але певности про се нема, та в теперішнім часі се зовсім можливе, бож ми бачили вже стілько випадків, які день перед тим видавали ся зовсім неподібними до правди. Маємо також вісти, що в Познані вибухло повстанє. У нас тут сьогодні, 23 с. м. спокійно, але Бог знає, чи на тім скінчить ся. З боку уряду видно найбільшу обережність, усе держить ся на поготові. Вчора арештовано кілька осіб, між иншими Дзержковского, що в неприсутности Добжаньского проводив розвязаному комітету, і Земляковского, члена тогож комітету; наслідком представлень учинених губернаторови, що се може викликати якусь бурю, їх по кількох годинах випущено. Організація гвардії народньої поступає, але дуже помалу, як сего й можна надіяти ся по членах, що входять у склад організаційного комітету. Се викликає живе незадоволенє.

Сей нарис подій остатніх днів марта 1848 р. закінчимо випискою із дневника Івана Федоровича під д. 25 марта, отже правдоподібно по прочитаню висше наведених листів. Подаємо сю виписку в мові оригіналу:

„Das Stadium, in welchem wir leben, ist schrecklich. Ein ewiges Schwanken zwischen Sein und Vernichtung, zwischen Aufklärung und Vandalismus. Vielleicht lässt die Natur einen solchen Zustand eintreten, um die Seele auch in diesem Stadium abzuhärten, alle die Tausend Foltern der Lage fest tragen zu lernen? Wer alles verlieren kann, kann nichts lieben“.

Півтора місяця пізніше сей зрезитований настрій змінив ся значно. Дн. 4 мая Федорович пише в своїм дневнику:

„Gott hält Gericht mit Europa. Die Zeiten sind voll Ernst, ich als kleines Atom des Ganzen muss wohl das Loss des Ganzen teilen, aber mein Geist ist sich seiner bewusst. Ich werde die Gesetze meines Seins, die ewigen Gesetze der Natur studiren, und gibt mir Gott die Gnade eines Berufes würdig zu sein, wählt Er mich zu seinem Werkzeug, dann, aber erst dann werde ich handeln“.

Випадки слідуючих місяців винесли Івана Федоровича на широке поле публичної діяльності. Він був вибраний послом до першої, конституційної Державної Ради, і здужав визначити ся в бурливих дискусіях тої Ради не одним смілим, удатним виступом. Автор памфлета „Reichstags-Gallerie. Geschriebene Porträts der hervorragendsten Deputirten des ersten oesterreichischen Reichstages. Wien 1849“ не поминув і Федоровича. Читаємо там ось що:

„Fedorowicz, Deputirter für Tarnopol, Linke. Elementar-Feuergeist — eine ursprüngliche Natur — voll gesunden, natürlichen und richtigen Instinktes. Fedorowicz denkt nicht viel, erwägt nicht viel und nicht lange, er ist schnell, kurz, bündig, aber meistens auch treffend. Er hält keine Reden, sondern macht nur Bemerkungen, aber diese Bemerkungen sind oft kostbare Randglossen, die in einigen Worten einen Schatz von Urteil und Scharfsinn bergen. Wer erinnert sich nicht auf ihn aus den Oktobertagen? Seine Ansichten wurden meistens mit Zuruf aufgenommen, weil sie meistens einen Lichtgedanken, eine Lösung in den verwirrten Knäuel warfen. Das Parlament könnte wahrlich mehrere solche Charaktere — nicht Talente, Charaktere sagen wir — wie Fedorowicz trefflich benötigen. Er ist eine glückliche Mischung von Scharfsinn, Gemüt und Energie, der nur der entsprechende Grad von Angeeignetem mangelt. Die Originalität ist zu vorherrschend bei ihm und ist der Grund, warum sein Wirken weniger organisierend ist“.

В бурливих днях жовтня 1848 р., із яких не маємо детальних записок дневника Федоровича, а тільки масу дрібних і для нас нічого не значучих, очевидно для пізньоїшої пам'яті писаних нотаток, уриваних фраз, назв людей і місцевостей, у тих страшних днях, коли підчас облоги і бомбардування Відня, весь час, день і ніч відбували ся засідання Ради Державної, були моменти, коли Федоровичови могло здавати ся, що до нього прийде покликанє на якесь високе, може рішаюче становище.

Не написав про се пізнійше нічого докладнійше. Було щось у його натурі, що заставило його прогавити рішучий момент. Покликанє не прийшло. З упадком Відня Раду Державну відрочено і перенесено до Кромерижа. Федорович не поїхав уже туди, хоч мандату не зложив. Друга двацятилітня половина його життя була присвячена сільському господарству, обивательському життю і його обов'язкам і праці над більшим, оригінальним твором філософічно-етичного змісту, з якого лишило ся багато коній у ріжних перерібках, але якого не довів до ніякої цілості. Сильним умом він збагнув основну ідею новочасної науки, ідею розвою природи, але ступінь освіти, який дала йому школа й ідеалістична гетеліянська філософія школи Голуховського, заставили його витрачувати силу на більше менше дотепні і гладко шліфовані афоризми і сільотізи; справді новочасний, науковий дослід на підставі збирання, групування і аналізованя фактів лишив ся йому недоступний. Доробив ся значного маєтку, взірцево веденого і необдовженого; до Білітівки і Лежанівки докупив Вікно і Клебанівку для свого брата Аріяна. Умер 1870 р. нагло на польованю, напивши ся зимної води і тільки завдяки нерадивості грималівського крайсфізика, що заздалегідь не пустив йому крови.

II. Події з цвітня і мая.

Для дальших подій 1848 р. кореспонденція Івана Федоровича дає значно скутіший матеріал. І тут листи Олександра Гіцкевича дають найбільше деталів, та обік нього виступають інші кореспонденти, із яких листів подаємо у відповідних місцях ширші або менші виписки. Просторійше представлене тих подій, особливо з цвітня 1848 р. диви в праці Івана Заневича (Остапа Терлецького) п. з. „Літературні стремління галицьких Русинів від 1772—1872 р.“, Житє і Слово т. III, ст. 106—110, 274—285 і 430—461.

В горячу атмосферу оживлених спорів серед польської інтелігенції, особливо у Львові, в справі знесеня, а зглядно дарованя панщини, що заповняє останні дні марта і весь цвітень аж до несподівано оголошеного д. 3 мая цісарського патенту Фердинанда з д. 21 цвітня, вводить нас лист Тадея Василевського, тодішнього маршалка Станового Сейму, до Івана Федоровича, датований д. 3 цвітня.

„Головна наша задача в теперішню хвилину — погодити ся з народом. Стоять тому на заваді дві перешкоди: з одного боку чути, що деякі циркулові уряди і поодинокі урядники не перестають баламутити хлопів і сіяти недовіре проти панів, а з другого боку бувають і між нами такі, що раді б заховати і увіковічнити і панщину і нязкі поклони хлопів і бука. Збираєть ся тут у Львові котерія, яку „Dziennik Mód“ із 1 с. м. дотепно назвав „Торговицькою конфедерацією“; навіть імена фігурують ті самі: Ржевуский, Потоцкий жонатий з Браніцькою. Не Тобі, дорогий Іване, треба вказувати, як маєш поступати; та коли такому, що пробуває в центральній точці краю, годить ся повідомити Тебе, чого домагаєть ся теперішня хвиля, то смію просити Тебе: а) щоб Ти працював над околичною шляхтою і старав ся наклонити її до поступування згідного в духом часу і потребою народа; б) коли циркуловий уряд перешкоджує нашому повданню в людом, прислай мені як найшвидше копії розпоряджень виданих після 19 марта і при тім докладні і безсумнівні факти, які науки людом дають розсилані урядники. Прислай їх в тяжкій формі, щоб я Твій лист як автентик міг показати вишим властям; в) доповнивши чинности ad а) і забезпечивши ся так, аби по Твоім відвіді ніхто не міг її зіпсувати, приїжджай сюди (до Львова), щоб сполученими силами працювати проти „Торговицької конфедерації“.

Загальнійше розюме подій із цвітня подає лист Гіцкевича із д. 21 цвітня.

„Наше політичне жите розвиває ся щораз більше: маємо вже комітет під назвою Rada Narodowa з публичними нарадами в саді редутовий театрального будинку Скарбка, на якої утворене Стадіон дозволив нарешті по довгих наляганнях. Обсяг її діланя, що правда, кермувати і концентрувати публичну опінію і бути посередницею між урядом і народом. Але в часом вона розширить свою власть і вже тепер стає іноді в опозиції до уряду. І так пр. видала ся Рада, так само, як і наша депутація у Відні відозву, аби розписаний і скликаний урядом на 26 сего місяця сейм зовсім не згромадив ся з огляду на те, що через докочані події він уже de facto розв'язаний, і задля того стояв би в суперечности з петицією із д. 19 марта і з другою петицією, поданою від депутації у Відні. Що правда, се не наказ, а тільки порада, подана сеймовим членам, але думаю, що вони послухають її швидше як урядового наказу. Подібну відозву видала Rada Narodowa, аби в кождім окрузі конституували ся філіяльні Ради окружні, які би вносили ся в Radę Narodową і висилали із свого лона по одному членови на засідання Rady Narodowej. Доси складає ся ся R. N. в двадцяти кількох членів, але майже день у день зміцняє ся новоприбраними членами. Сьогодні ухвалено, аби всіх членів віденської депутації, скоро вернуть

із Відня, прийняти до Rady. На петицію, подану депутацією до цісаря, нема ще відповіді, бо міністер внутрішніх справ зажадав насамперед від Стадіона пояснень, яких сей іще не надіслав. В тій цілі, аби приспішити у Стадіона ті поясненя, приїхали сьогодні три члени депутації з Відня, а решта лишить ся аж до виданя революції; але для удержання ненастанної комунікації з Віднем лишить ся там кілька членів на далі. Ся сама депутація вислала кількох членів до Пешту, щоб навязати зносини з Мадярами, а також до Праги. Також задумують відси вислати в Ради Народової депутацію кількох членів до Франкфурта, аби при загально-німецькім Сеймі понирати інтерес привернення Польщі. Та сама R. N. видає під редакцією Добжанського дневник¹⁾, який містить відомости про діяльність Ради і инші політичні висти. Про дозвіл формованя гвардій народових по містах, місточках і селах, а також про видану в тій справі урядову інструкцію знаєш уже напевно. Склад комісії організаційної, приписаний губернїяльним обіжником, не задовольняє, бо полишає великий вплив на організоване гвардій окружним урядникам. R. N. домагала ся у Стадіона зміни того обіжника як негідного з міністерїальною інструкцією, виданою в тій справі. Стадіон не дав доси рішучої відповіді, але напевно прихилить ся, бо беруть ся до нього остро і грозять заскарженем до Відня. Обіцяв також губернатор, що усуне урядників, які бунтують і баламутять народ, скоро тільки буде доказано фактом, що котрийсь із них поступає нелегально. Всяка урядова діяльність висланих на села урядників має відбувати ся в присутности властителя села або його заступника. Жандармів обіцяв знести в як найкоротшім часі. Еміграція з Франції прибуває сюди цілими гуртами; є вже багато емігрантів у Львові, а сподівають ся їх іще більше; роблять для них різні складки і жертви і збирають оферти приймаючі їх до домів“.

Отся революційна іділля була досить неприємно перервана неприємним інцидентом. Д. 22 цвітня пише Олександр Гіцкевич до Івана Федоровича:

„Зрада, ганебна зрада! Уряд видав патент, в яким оголошує зі свого боку знесенє панщини від д. 15 мая з винагородою властителям через уряд. Сей ганебний підступ конституційного уряду викликав тут у всіх найбільше обуренє. В—ний Антим велить написати Тобі, щоб Ти як найспішійше оголосив його іменем дарованє панщини без проволочки, щоб упередити урядове оголошенє. До сеї думки старай ся прихилити всіх сусідів. Сьогодні пополудни довідали ся ми про сей ганебний під-

¹⁾ Сей дневник зраду мав титул Rada Narodowa. Перше число вийшло 19 марта, а до кінця мая вийшло всіх 30 чисел. Від 1 червня почала та сама часопись виходити під титулом „Gazeta Narodowa“ починаючи числом 31.

ступ — патенти вже надруковані. Сьогодні о 5-й іде численна депутация до Стадіона, аби здержав публікацію того патенту, а незабаром певно і до Відня з протестом против сього зрадливого й найнезгальвішого поступка. Обрій чим раз більше захмарює ся. Бог знає, що буде з нами наслідком того зрадливого поступування. В усякім разі вина не буде тяжити на нас“.

Сей лист характеризує горячий настрій львівських революційних ідеалістів, які добровільним даруванням панщини думали відразу позискати народню масу для оружного виступлення до відбудованя Польщі, а рівночасно просьбами і погрозами обезоружити уряд. Іван Федорович не поділяв того санівінічного настрою і не оголосив дарування панщини ані в своїх маєтках, ані іменем Антима Нікоровича в Грималові, хоча без сумніву сприяв думці увільнення селян від панщиняного ярма. Інші поміщики, особливо подільські, дивили ся на справу далеко скептичніше. Як зразок такого скептика маємо лист А. Розвадовського із Турівки, скалатського повіту, до Івана Федоровича, писаний дня 27 цвітня:

„Чимось пншим заняті були мої думки, коли Ти в Тернополі при наших розіаді говорив мені про свій проєкт що до панщини. Ся матерія так мені обридла, що мені не хотіло ся розмовляти про неї. Оттим то тепер поспішаю виявити Тобі взаїмно свою думку в сій справі. Ти сказав, що зносячи панщину уложис ся так, аби тобі сю саму скількість днів відробляли за гроші. На мій погляд се буде все таки примусова робота, яка по знесеню панщини не повинна мати місця. Тому я не піду за Твоїм прикладом і держачи ся свого переконання буду старати ся, аби громада сама прийшла до мене з просьбою, а инакше панщини не знесу, хоч би зробили се всі інші. Се занадто велика жертва, щоб мали приймати її з погордою, а коли раз відступлю панщину, то зроблю се безумовно, застерігаючи собі тільки сьогорічне живно“.

Не так поступив найблизший сусід Федоровича, барон Пельтенбері, властитель кількох сіл, положених в околиці Грималова, який справді велів своєму пленіпотентови Водірі оголосити підданям дароване панщини. Про сей акт маємо звістку в листі Красняньского, завідателя дібр Пельтенберга до Івана Федоровича із 24 цвітня:

„Відповідно до порученя доношу: Громадам з Кута, Перекалця, Вікна, Красного, Ставок і Саджавок оголошено сьогорді о 3 пополудни безумовну даровизну панщини як добровільне зречене з боку властителя Пельтенберга. Сей акт виконав повновласник д. Водієра з повною оглядністю і розсудком, так що упередивши громади про визначену пору

і місце оголошеня через окружних комісарів і виставивши його як потверджене даровизни панів, запобіг, надію ся, злим наслідкам, які би з сього могли виникнути для нас. Селяни прийняли той дар дуже добре з подякою і безсумнівним задоволеням, лише просили писаного документа, який обіцяно їм видати в найкоротшім часі. В Новосілці також даровано панщину; над усяке сподіване люд прийняв її добре, навіть із радісним запалом. В Раштівцях часть виявила недовіре, але більша часть була задоволена. Про совісність мого донесеня може ш. Пан бути переконаний, бо ніщо не обурює мене так, як укриване річпй, некорисних для нас, подіктоване охотою бачити польські справи в рожевім світлі, або перекручуване фактів, подіктоване злобною нехіткою до справи“.

Кореспонденція з мая досить убога. В цвітні Федорович якийсь час пробув у Львові; можливо, що був там і в маю. Се було мабуть причиною, що від Гіцкевича в тім місяці не було ані одного листа. Нотуємо тільки із листа згаданого вже А. Розвадовського із 2 мая інтересну звістку:

„Творить ся нова еміграція. Молодіж із Росії переходить через границі думаючи, що тут війна. Се мені не подобає ся“.

У зовсім нову сферу тімназіяльної молодіжи і її тогочасного настрою вводить нас лист Кароля Нікоровича, сина Антима Нікоровича, із д. 8 мая, писаний, як сам зазначає, на годині релігії:

„Як то важко тепер висидіти в школі ті години, які вперед в наших одностайнім житю не богато ріжнили ся від інших. Але тепер, коли що хвиля нові випадки, коли що година на иншім кінці світа паде трон, народи підносять ся, тисячні жертви за свободу світа падут під ударами доведених до розпуки прислужників тиранії, тепер година релігії або філософії, — се забійство часу, се терпінє. Ріжні новини доходять до нас. Італія освободила ся, і єсть надія, що Австріяки вже ніколи не надолужать своїх страт. Угорські емісарії заборонили угорським полкам воювати; граф Зічі віддав Венецію без опору; військо крім полку Кінского (Словаки) лишило ся в службі венецької республіки. В Медіоляві полк угорської кавалерії, італійська піхота і полеві гренадієри перейшли на італійський бік, і так завзято били ся з тамошніми австрійськими полками, що більша часть офіцерів в обох боків полягла. Для нас се добрі надії. Вся Німеччина підносить один окрик: „Зробити Польщу, бо вона одна охоронить Німців від російської переваги“. Пруський король заявив се явно, Познанщина дістає народні інституції. Полки з пруського війська і легія польська в еміграції мають піти на пруську службу. Той стан після „Nürnberger Korrespondenz“ має тревати аж до сполученя з Галичиною. У нас дожидають тої хвилі з великим спо-

ном, а тим часом резонують і дерезонують так, що я певний, що тільки війна може нам привернути здоровий розум, і думаю, що будемо її мати, і навіть порядну з Москалями, про яких говорять, що вже стоять у Яссах. Організуємо ся тут досить помалу, та все таки се піде вже тепер, Богу дякувати, скоріше. Привітаю ся, що не розумію, як могли такі люди, як Фредро, Красіцький, Салєга і стільки інших цілі два тижні дебатувати в такім часі про шапку червону або синю, про ладівницю з переду або з заду. Комендантом усеї гвардії буде генерал Залуський, який єсть уже тут; обняв коменду над тутешньою гвардією вчора і одержав від нас у петиції ось які точки: 1) Уоружєне всего краю, т. є. обивателів і місточок, 2) Народові знаки, т. є. білий орел на шапці, бо на хоруговці вже нам дозволено, 3) Інструкторів з польського війська і військоове урядженє, 4) Уоружєне челядників з запорукою їх майстрів. Дасть Бог, що невабаром будемо в порядку“.

Кінчимо сей розділ випискою з листа Хенціньского в Раштовець із д. 25 мая, який характеризує загальний настрій на галицькім Поділю при кінці того місяця.

„Вчорашнього дня говорив я з одним таким, що не любить бавити ся пустими новинками і має зносини з офіцерами і бюрократією. Оповідав мені, що боять ся розрухів не лише в Тернополі, але також у Львові. Був я й сам у Тернополі, але не чув нічого подібного, а так само вчорашні листи зі Львова заєвняють про цілковитий супокій. Та про те рухи військ не перестають, чортківські гузари вертають до Тернополя, виразно задля того, що боять ся заворушень, які хиба самі бажать викликати, що не підлягає ніякому сумнівови. Наше уміркованє доводить їх до розпуки, — нехай те саме уміркованє доведе їх до згуби! Коли їдеш або посилаєш до Тернополя, маючи такий переважний голос у Раді, змілуй ся, упереді всіх, аби були як найповільнійші, щоб не допустили до тріумфу тої гидри, яку не можучи побідити фізично, побідимо морально, коли будемо уникати всякого виступу. Нехай гине зі злости, нехай залє її власна її жовч. Представ Раді, що дарованє панщини не встереже нас від року 1846. Здаєть ся, що 26 цвітня ті безличні анов умовили ся дразнити на всіх точках, але сей напад буде сильнійший від попереднього. Отже треба як найбільшої опори в уміркованю“.

Побоюваня Хенціньского що до якогось вибуху на сей раз не сповнили ся. З його письма варто піднести окремо той факт, що Іван Федорович від самого початку завязаня окружної Ради Народової в Тернополі був її членом і займав у ній визначне і впливовє становище.

III. Червень, Липень і Серпень. Вибори до Ради Державної.

Перші конституційні вибори до Ради Державної в 1848 р. були явищем так незвичайним і несподіваним і дали такі несподівані результати, а в своїм перебігу доси ще так мало прояснені, що всякий, хоч би й як скромний причинок до їх проясненя кидає світло на цілість сеї важної історичної події, в якій у перше станули до рішучої боротьби ті головні сили й інтереси, які доси під тиском абсолютизму тільки потаємно могли проявляти ся, а в повній своїй силі визначили ся були тільки раз і тільки в деяких околицях Галичини елементарним вибухом 1846 р. Не маючи претенсії в отсїм розділі дати повний малюнок борб і акцій, хоч би в однім тільки Тернопільським окрузі, подаю тут тільки те, що сяк чи так писемно, в листах посторонніх осіб, чи у власних записках Івана Федоровича відбило ся в обсязі одного панського двора і одної громади. Що правда, листи, писані в тім часі до Івана Федоровича, кидають світло на далеко ширший терен, та се не хиба, а власне добра прикмета того, переважно інтимного матеріялу, бо він показує біжучі події, схоплені на лету, в живім освітленю ріжнородних, суспільних і політичних інтересів і ріжнородних темпераментів та переконань, і крім чисто історичного має також не малий психологічний інтерес.

Під датою 1. червня маємо в кореспонденції Федоровича стилізовану іменем тернопільської окружної Ради інструкцію для грималівського мандатарія Ніжанковського ось у яких словах:

„Поручаю тобі: 1) Розвинути як можеш найбільшу діяльність і чинність для сеї мети, аби в невабаром визначених виборах на послів до відєньского союму як на виборців, так також остаточно і на депутатаного або посла, якого мають вибрати ті виборці, були вибрані тільки такі люди, яких минувшість незаплямлена, теперішня публична оінія, освіта, розум і весь характер можуть дати запоруку, що будуть усіми силами ділати для добра нашої батьківщини в наших дусі. 2) Всякі особи огляди відложить тепер на бік і підпирайте тільки найгіднійших. 3) Твоє діланє має бути особисте, та про те можеш для більшого розширеня діяльности обірати собі заступників і поручити їм виконуванє ділань поручених тобі самому, але з твоєю особистою одвічалністю за них. 4) Твоя діяльність має бути сполучена з усякою, для так святої цілі необхідною правністю і оглядністю. 5) Твоя діяльність має бути

лєгальна. 6) Скоро тільки виборці в твоїм окрузі будуть вибрані, повинен ти зараз поінформувати мене про результат виборів і донести мені без проволоки поіменний реєстр усіх виборців. Найліпше вчини се устно. 7) Повинен ти уважати поперед усього на кожний крок партії нам противної і неприязної, ударемлювати його по зможі, а коли би при виборах допустила ся важнійших надужить, доносити про них. 8) Взагалі повинен ти поступати так, аби не справдило ся реченє: „Коли чесні і розумні люди повакладають руки і будуть сидіти без діла, то отворить ся поле дурним і злим“ — а нам треба скрізь підпирати добрих і розумних, а поборювати злих і дурних. 9) Доношу тобі, що громада Сорока вибрала виборцем свого дідича вель. Вітковского. Де маєть ся подібне довіре, не тяжко буде перепровадити подібні вибори. Добре одначе, щоб були люди усяких верстов, аби тільки результат — посол — випав добре. 10) Ся інструкція прислугує тільки тобі самому і маєш її в своїм часі на жаданє звернути“.

Сю інструкцію за рецєпісом Краснянський одержав ще того самого дня, і в тогож самого дня маємо його коротеньку відповідь.

„Мусів ш. Пан помилити ся в адресі, бо не знаю, відки приходжу до того, що одержую дві, в основі річи однакові інструкції. Комісія завязана для кермованя виборами іменувала мене своїм агентом, дала інструкції і визначила круг діланя, та веліла рапорти присилати безпосередно собі, що я їй сповню. Мусів хтось ш. Пана кецьєко поінформувати, бо мовив мені Грохольський, що порученє подібне до могого везе для Тебе, але Тобі приділено инший округ діланя. Коли Тобі не доручено реєстру місць, поручених для Твогого діланя, то зажадай його, щоб уникнути непорозумінь“.

Будо се мабуть не одинокє непорозумінє в тій виборчій акції. Із недатованого листа Казиміра Грохольского, голови Окружної Ради Народової в Тернополі, можемо дорозуміти ся, що шанси польської партії в окрузі на переведенє польського кандидата були слабі, і Рада Окружна заходила ся над якоюсь інтригою, щоб загалом не допустити до вибору посла в тім окрузі.

„З виборами загалом іде недобре. Здасть ся, що треба буде звернути діяльність у тім напрямі, аби до вибору депутата зовсім не прийшло. В тій ціли посилаю Тобі формуляр реєстру доконаних виборів на виборців, що має послужити комісії підставою її діяльності. Доси не могли ми дістати всіх громад, належачих до скалатського виборчого округа, з виказом, кілько кожда громада має дати виборців. Чи не міг би Ти дістати їх від Кляйна?“

Не маємо матеріалу для представленя дальшого ходу акції тернопільської Окружної Ради Народової, і скажемо тільки загално, що та акція не увінчала ся успіхом, бо послом із тернопільського округа був вибраний руський селянин Лейчак.

З датою 4. червня маємо лист Олександра Гіцкевича про тогочасні події, головню у Львові.

„Про стан наших політичних інтересів не маю Тобі донести нічого нового. Вчора мало не прийшло тут до кровавого конфлікту між жовнярами і гвардією, особливо академічною. Повстала якась суперечка між одним цивільним і жовнірем перед театральним будинком Скарбка; дійшло навіть до бійки, до якої вмішало ся з обох боків більше осіб. Надійшов військовий патруль і хотів забрати з собою цивілісту, та в тім самім часі надійшов також патруль академіків і не хотів допустити до сего, але відвести його з собою. Ізза сего прийшло між ними до суперечки і бійки. Якийсь офіцер від ніхоти, що стояв поблизько десь на балконі, кричав до жовнярів: „Haut zu die Lumpen!“ Почало збігати ся що раз більше жовнярів і гвардистів, а також инших людей. Жовняр пробив руку одному академікови багнетом, але кількох жовнярів академіки потурбували кольбами і повідбирали їм кілька багнетів. Прибіг нарешті офіцер від вербунку уланів, а потім і більше офіцерів, і розігнали жовнярів і тим способом запобігли більшому нещастю. Та воно може поновити ся кожного дня, бо жовняри мабуть бунтовані офіцерами ріжними способами, дразнять гвардію, особливо академіків. Жиемо тепер під військовою управою коменданта Гамерштайна. Стадіон відіхав учора до Інсбрука, визваний до складу нового міністерства, а завідуванє краєм лишив воєвному комендантові, додавши йому до помочи Годуховского. Конституція!

„Минулого четверга були ми тут також алярмовані. Гвардія майже весь день, а по части і в почи була вібрана під оружем. Rada Narodowa одержала відкись відомість, буцім то якась партія хоче того дня викликати повстанє. Про се кружать ріжні вісти, але ніхто не знає, скілько в тім правди. Та коли ті вісти не зовсім безпідставні, то найправдоподібнійша річ, що се російська робота. Кілька членів Rady Narodowej поїхало знов до Відня й Інсбрука, аби попірати ще наші петиції, бо відповідь Шіллерсдорфа не задовольняє нікого, тим більше, що самі міністри вже пристали були на далеко більші концесії, а потім відкликали їх. Також до Праги на з'їзд Славян поїхало декілька наших. Святоюрські Русини також від себе вислали Борисікевича і мабуть іще когось иншого. Дивну ролю відграв той Борисікевич; ніколи-б я не був подумав, що знайдемо в нїм ворога, бо вважав його завсїгди чоловіком добрим і освіченим, а про те змаганя і діяльність партії, до якої він те-

пер прилучив ся, ганебні і пагубні для самих Русинів“.

Про ті самі події політичного характеру писав день перед тим, 3. червня Кароль Нікорович дещо докладнійше.

„Найважнійша новина у нас та, що Стадіон відіхав до Інсбрука до цісаря для уформування нового міністерства. Полишив нас під зверхністю пана Гамерштайна і Голуховського, а місце Голуховського займе славний староста Чех. Коли він виконуватиме таке міністерство для Німців, як сей уряд для нас, то здасть ся мені, що не заслужить на подяку ані цісаря ані народа. З Відня сьогодні знов нема газет. Вчора „Wiener k. k. privilegierte Zeitung“ вийшла без орла в простим написом „Wiener Zeitung“, але новинок у ній не було. Не знаємо ще, як вплинуть віденські випадки на нашу справу, — дасть Бог, що корисно. Тимчасом вплинемо, як можемо, невчасні рухи, які могли би проявити ся і які походять найбільшою частю від умів жадних ділання і слави, а які ще доси не мають поля, відповідного до їх самолюбної гордості. Такий рух мав вибухнути вчора, але наслідком нашої грізної постави протягом 24-ох годин не було ані одної бурди. Татко здоров. Раз-у-раз пропонують йому різні начальництва і президентури, але він не приймає. Працює раз-у-раз то в гвардії, то в Раді“.

В доповненню до сего подаємо ще виписку того самого кореспондента із 6 червня:

„Посилаю шановному Пану обіцяну інструкцію для формування гвардії, яку дав мені сьогодні татко. Бачите, що таким способом циркул не може ставити ніякої перешкоди, а що раз буде зроблене і сюди подане, того ніхто не посміє знести. В деяких округах є вже дуже численні гвардії, що потворили ся приватно, а потім заявивши се публично, були potwierdжені урядом і циркулом. Завважте, що урядовими комісарями для формування гвардії не мусять бути урядники, але переважно стають ними дідичі, які виробили собі те, щоб їм віддано сю формацию“.

Матеріяли для липня і в кореспонденції і в записках дуже скупі. Із кореспонденції наводимо тільки виписки з листа Пельтенберга, офіцера стаціонованого в Чернівцях, із д. 4 липня.

„В Чернівцях трапляють ся часто галабурди; люди не знають властиво самі, чого хочуть, бо при такій мішанині національностей і релігій нема що й думати про якісь одноцільні змагання. Панує тільки манія робити галабурди. Що з нами має стати ся, не знає ніхто. Перед кількома тижнями прийшла відомість із Відня, що й ми полишені маємо бути вислані на Угорщину. Коли б одначе Віденці погодили ся з Уграми, то правдоподобно ми на разі полишимо ся ще тут. Що Вас не вибрано до Відня, нехай Вас се не журить. Що-б Ви там робили між хлопами,

анархістами, одурілими радикалами і політично паними студентами? Починаю майже сумнівати ся, чи Рада Державна взагалі збереть ся. Мусить стати ся ще о много і много гірше, щоб могло бути ліпше, — так говорив один старий Мадяр і мав рацію“.

У своїм дневнику Федорович під д. 29 липня занотував тільки одно французьке речення — пророковане: „Ton jour viendra, il sera dur, mais glorieux et bon“.

Початок серпня зазначений у дневнику короткими записками:

1. серпня. Відпровадив В. Антиша до Тернополя.
2. „ Був у школі, промовляв до Жидів.
3. „ Зістав вибраний. Промова.
5. „ Виїхав в Лінцею і дітьми. Прощанє в Тернополі.
6. „ Неділя у Львові з В. і Охоровичами, відїзд ділїжансом.
7. „ В Ряшеві зустрів гр. Тита Дідушицького.
8. „ Вівторок. Прибув до Кракова — могила Понятовського, ілюмінація.
9. „ Середа. Слабість. П. Бродович.
10. „ Четвер рано. Як по слабости мляво. Добра думка — мовити про стан провінції. Концентричне і ексцентричне ділання у Відні. Анархія... мобілізована гвардія... незабаром виїхав.
11. „ Рано в п'ятницю приїхав до Відня о 8 годині. Тепер ти чоловік публичний, усі твої сили, кождий твій крок належить до загалу.
14. „ Понеділок. Лист від Лінці. Придїлений до видїлу. Перший раз промовляв у клубі. Треба бути холодним, притомним, розважним. Перший раз оплески. Дай Боже, щоб і далі так пішло.
15. „ Вівторок. Були ми на Каленбергу, в компанії нас 12: я, Смолька і інші. Що за гарна околиця!
19. „ Субота. Вирвав ся я поспішно про Гоя, — се була причина, що я не говорив — неприготований. Чи Провидінє веде мене? Дописано під д. 7. вересня: вийшло мені се на добре“.

Згаданий тут виступ при промові Гоя був першим публичним виступом Федоровича в Раді Державній. Про сей епізод у парламентарних нарадах першої австрійської Ради Державної маємо в справозданю із 25 засідання, відбутого д. 19 серпня, ось яку відомість:

„Галицький посол, селянин Гой, хотів виступити в промовою в якій-ось внесеною, але не вмючи говорити по німецьки, велів собі виробити її на письмі і почав се письмо відчитувати в парламенті. Президент зупинив його, але з огляду, що регулярні наради не був усталений, завагався, чи має допустити читати промову, чи устну. На се забрав голос Федорович і сказав: „Тому що посол Гой не вміє німецької мови, то мусів хтось инший зробити йому той виріб. Та що кождий посол одвічальний за свою промову, а посол Гой не може бути одвічальним, бо не розуміє німецької мови свого виробу, то я поставив би внесок, щоб висока Палата ухвалила, аби посол назвав імя того, хто йому виробив сю промову, щоб ми знали, чи се був чесний чоловік, чи ні“.

З деяких лав, правдоподібно з німецької опозиції, почули ся голоси незгідні і оклики „Nein“. Щоб замазати ситуацію, посол Сераковський вніс: „Перейти над сим до порядку денного!“ Та Федорович ще раз забрав голос і сказав: „Прошу о слово! Сьогодні одержав я листи з Галичини, в яких оповідають ся, що деякі послы видурюють від мужиків гроші і велють собі за них присилати скарги для відчитаня в парламенті“.

Промову Федоровича перервано окликами: „Das gehört nicht zur Sache“, а письмо Гоя по довшій дебаті не відчитане передано президії¹⁾. Натяк Федоровича на листи одержувані в Галичині зі скаргами на хлопських послів можемо ілюструвати виписками з листів тернопільського мандатарія Айтнера до Івана Федоровича. Д. 9 серпня він писав:

„Сегодня побив один хлоп присяжного з Магурівки за те, що сей збирав з наказу громадських депутатів якісь гроші для Матвія Лейчака, що був вибраний в Тереховлі послом на конституційний Союз. Здасть ся про те, що пан Лейчак мусить писати хлопам якісь дурниці. Прошу в се вглянути і сказати Лейчакови, аби до Лошнева ані инших громад не писав жадних баналюків, бо тутешнє хлопство покликає ся на його писані листи і збирав для нього якісь складки, про що я не міг добре довідати ся“.

Два дні пізнійше той сам кореспондент пише:

„З певного жерела довідую ся, що не так Лейчак, як Василь Гарматій, посол із Микулинець, баламутить тутешнє хлопство. Вчора писали грималівські міщани і селяни до Гарматія про поля і ліси. Говорять, що Гарматій велів збирати підписи, аби Галичина була поділена на дві часті, польську і руську“.

¹⁾ Verhandlungen des oesterreichischen Reichstages nach der stenographischen Aufnahme. 5 Bände. Wien 1848, I, Sitz. 25.

Докладнійше про сю справу, яка оперла ся також о посла Лейчака, читаємо в листі Бауера з 27 серпня:

„Д. 21 с. м. внесла грималівська громада з прилежними селами просьбу на адрес посла Матвія Лейчака у Відні, в якій просить його: 1) Про відзисканє піль із р. 1813, 2) Про відзисканє лісів, 3) Про пасо-няска, а заразом вносить протест проти заведеня національної гвардії і проти польської народности. Посол до Ради державної Матвій Лейчак частими листами зазивав нашу громаду до таких петицій, заповняючи, що міністерство внутрішніх справ постарає ся приватною дорогою, в поминенєм публичних засідань полагодити всі ті точки відповідно до їх бажаня. Рівночасно пише М. Лейчак у своїм листі, зверненім до Антона Пірожека (в німецькім листі Pirog) із 7 серпня с. р., що можу доказати свідками, і заивав громади ось якими словами: „Шляхти не слухайте, розказів аби сте жадних не виповняли, бо старі права не важні, а нових іще не маємо. В справі заведеня і уоруженя національної гвардії не зробили ми ще ані кроку наперед“.

Згаданий тут Антін Пірожек був дяк у Сущині, скалатського повіту. Він писав декілька листів, не тільки до посла Лейчака, але також до посла Василя Гарматія. Один із тих листів переховав ся у д. Луки Гарматія, сина посла Василя Гарматія, народного учителя і визначного збирача етнографічних матеріалів, який разом із згадкою про свого батька ще 1897 року прислав його до редакції Житя і Слова, де він був опублікований¹⁾. Передруковуємо його тут як доповненє до сего образка галицьких провінційальних відносин в осени 1848 року.

Більшожаний Пани Депітованій. Просивем васъ жєкнє при-слати мнѣ знакъ рѣскої гвардіи, теперъ васъ ѿ того ны жадаю, бо вже рѣскѣ гвардію маю, тѣлѣко бронѣ не маємъ и де вы вѣзати нызнаемъ. Яли прошиъ васъ жєкнє якъ найборши ѿписали, що ся тамъ ке вѣдню дѣе, бо та рѣчъ найпотрєбнѣша намъ Рѣснимъ знати, а Лейчакъ вѣдлѣкъ нѣкцѣ ны пиши. ѿтежъ хоць вы ся зми-лѣй ѿпишѣть цѣлѣй вѣктерєсъ, якъ тамъ естъ, чи то правда, же минѣстеръ повѣшаный, ѿ кого ѿ за що ѿ чи Цесаръ естъ ке вѣдню любѣ нема.

Якъ ѿ вы менѣ перши писали, якъ тылько цю вѣде на сеймѣ важного то минѣ донєсеты, а теперъ та[к] великій випл-докъ ке вѣдню ѿ вы ми нѣцѣ не хѣтєты обѣкститы. Чи можи конте ся? Давайты за рецєпѣсомъ, до мене каждій листъ прій-де, а вѣстє вєслати.

¹⁾ Житя і Слово, Вістник літератури, політики і науки, рік 1897, том VI, стор. 423—424.

Поздоровляю васъ сир'дечно и зоставайте при добрѣмъ здоровляю, али оу насъ ны добри са дѣе, в[о] холѣра людей вигана й мало з ней кто виходитъ. Бодай такъ зайшла на тыхъ, котрѣ напротѣв' нашого цѣсара тай дла насъ неприятелами са стають! При милости вашій жилонѣцій [sic!] дрѣгъ вашъ на закъши зостаю
Антонѣй Пѣрожайкѣ.

Дня 18 серпня писав Кароль Томашевський із Озірної ось що :

„Від хвилі, коли почато звивати до гвардії народовой, я також записав ся до неї, хоч досі її в Озірній, не вважаючи на тридесячну людність, не можна було перевести в діло. Та про те я в кількома иншими і назначеним від уряду організатором, паном Андрієм Мазаракім, непохитно стоїмо при першій рішеню, маємо всякі приготовава, мундур, оружє і т. д., але щож, ходити не можна. Не зробимо нічого, поки хто в депутації не упігне ся про се на Соймі. Причиною або радше перешкодою для сего єсть те, що в Озірній Зарицький, швагер схолястика Козьмінського, і Андрій Ковальський, учитель шкіл трівіяльних, знайомий пану Янови во шкіл, стоять усьому на заваді. Від самого початку мав я нагоду переконати ся про се, тож сміло можу се признати. Чогож хочуть ті люди? Се два закаменілі духи, що стоять на перешкодї своїй власній справі, два противники власної справи „prociwycy Rusinów, braci naszym na tej ziemi razem z Polakami zroslych“. Чи хто хоче бути їм на заваді? Чи нема досять численних доказів, що Поляки уживають усяких способів, щоб оказати сердечне порозумінє? О горе! о лихо з такими людьми! Прошу тебе, оповісти що до гвардії наших послів із золочівського округа, пана Сераковського, а найбільше пана Губіцкого, вабраного в нашій окрузі, аби інтерпелювали про непроволочне заведење гвардії, бодай у тих місцях, де така численна людність і де ще за часів міністерства Піллерсдорфа силою закона вона мала бути заведена. Циркул тут давши пану Мазаракому поручене до організованя, не зробив нічого більше. Бажав би я собі тай инші, щоб ми не були виставлені на таку ганьбу, що навіть в ознаками гвардії тут показати ся не можна. Нарешті мушу вгадати, що безсумнівно в нашій Озірній вийшла тут програма до Руської Ради про уневажненє вибору з нашій околиці пана Губіцкого, бо я чув відгрожуваня згадавних осіб. Але, Богу дякувати, їм не вдало ся, бо вибір потверджений. Їм тут в Озірній не може помістити ся в голові, яким способом я міг записати ся до гвардії, бувши заприсяженим ц. к. експедитором почти. Маю за те часті репріманди свойого тестя“.

Отсим невеселим образком провінціальной гвардійної мізерії 1848 р. закінчую сю статю.

НБ ПНУС

249432